

Nübar Həkimova⁴⁹

XALQ TƏBABƏTİNDƏ QORXUNUN ARADAN GÖTÜRÜLMƏSİ YOLLARI

Bütün dünyada elə bir insan tapmaq mümkün deyil ki, “o, qorxu hissi kecirtməsin. Ən xırda qorxudan tutmuş böyüyünəcən, hər birimiz fərqli-fərqli qorxulara tutuluruq. Deyirlər ki, qorxudan qorxma, qorxunu yaradan səbəbdən qorx. Səbəb isə müxtəlif olur” (11). Qorxu hər hansı bir real və ya ehtimali təhlükə qarşısında iş düşən özünüqoruma instinkti nəticəsində yaranan və insanı diqqətli və ehtiyatlı olmağa məcbur edən bir hissdır. Filosof, antropoloq və həkimlər bu hissənin elmi izahını çoxdan vermişlər. Qədim türklərin əski mifik təsəvvürlərində isə bu fenomen “qut” adlandırılan həyat enerjisinin şər ruhlar tərəfindən oğurlanmasının məntiqi nəticəsi kimi izah edilir. Bu hissənin aradan aparılması, ruh tərəfindən oğurlanmış qutun sahibinə qaytarılması, qutu zəbt etmiş ruhun xəstənin bədənindən qovulması üçün həmin adamın kürəyini döyəcləyərək müəyyən ovsunlar oxunur (12, 41).

İnsana onu qorxu nəticəsində tərək edən və şər ruh tərəfindən oğurlanan qutunu, yəni həyat gücünü (yaşamaq eşqini) qaytarmaq üçün gerçəkləşdirilən başqa bir ənənəvi müalicə metodu isə “qut tökmə” adlanır. Bu metodun icrası zamanı türkəçarələr xəstəni kətilin üzərində oturdub başını yaylıq ilə örtürlər. Sonra boşqabı su ilə doldurub onu xəstənin başı üzərində tuturlar. Bu zaman içində su olan boşqaba əridilmiş qurğuşun və ya mum tökülür. Bununla paralel olaraq, sual-cavab formalı ovsun oxunur:

-Nə tökürsən?

Qut tökürəm.

-Nə tökürsən?

Qut tökürəm.

-Nə tökürsən?

Qut tökürəm.

-Nə tökürsən?

Ürək axtarıram mən (bu sözlər pıçıltı ilə söylənilir).

Mən yalnız vasitəçiyəm,

Şəfası Allahdan gəlsin!

Kuf, kuf, kuf!

Türkəçarələrin sözlərinə görə, əgər xəstə bərk qorxmuşsa, soyuyan qurğuşun xırda parçalar şəklində qabın müxtəlif tərəflərinə səpələnir. Yaranan külçələrin forma və şəkilləri əsasında isə qorxunun dərəcəsi müəyyənləşdirilir. Bu əməliyyat adətən 1, 3 və ya 7 dəfə aparılır. Bəzənsə, əməliyyat ürək formasında soyumuş külçənin yaranmasına qədər davam etdirilir. Ürək formalı külçəyə “qut” və ya “ürək” deyilir. Onu bir əskiyə büküb xəstənin paltarının ürəyə yaxın bir hissəsinə tikirlər. Xəstə onu ürəyi sakitləşənə qədər, yəni qorxusu keçənə qədər özü ilə gəzdirməlidir. Müalicə zamanı istifadə edilmiş suyun bir hissəsi xəstəyə içirilir, qalanını isə türkəçarələr, bir qayda olaraq, öz çiyinləri üzərindən evin kandarına atırlar (12, 38). Nəticədə qorxu keçirmiş adam sakitləşir, şər ruhlar ondan uzaqlaşır və o, yenidən öz qutuna qovuşur.

Magik xarakterli “qut tökmə” metodundan bir çox türk xalqlarında istifadə edildiyi barədə yetərinəcə məlumat bulunmaqdadır. Məsələn, xakasların uşaqlardan qorxunu çıxarmaq üçün eyni metoddan və qurğuşun əvəzinə mumdan istifadə etdikləri məlumdur (9, 44).

Sibirin türk xalqlarının təsəvvürlərinə görə, qut həyat gücüdür. Onlar qut əldə etmək üçün özlərinin soy və boy “tanrıları”na və ya da himayəçi ruhlara müraciət edirdilər. Belə hesab edilirdi ki, qutun şər ruhlar tərəfindən “yeyilməsi” və ya “oğurlanması” sağalmaz xəstəliyə və ya ölümə səbəb olur (6, 136–137). Sibir tatarlarının fikrincə, qut da can və ruh kimi insanın içində qərar tapıb və bəzi xüsusi hallarda insanın bədənindən “uçar”, sonra isə geri qayıda bilər. Onlarda hətta belə bir ifadə də var: “Kotom oçtı” (qutum uçdu). Altay türklərinin mifik təsəvvürlərinə görə də həyat gücü olan qut məhsuldarlıq ruhunun törəməsidir. Xakaslar isə qutu canlı insanın ruhu ilə eyniləşdirir, onun bədəni tərək etməsinin insanın xəstələnməsinə, geri dönmədiyini halda isə ölməsinə səbəb olduğuna inanırlar. Tuvalılar da qutu insanın ruhu ilə eyniləşdirirlər. Yakutlar isə onu ruhlardan biri hesab edirlər (13, 118–119).

Qutu ruhla eyniləşdirən teleutlara görə, insan qorxduqda və ya müəyyən həyəcan keçirdikdə o, bədəni qeyri-ixtiyari tərək edir və müəyyən vaxtdan sonra da ya öz-özünə və ya da şamanın köməkliyi ilə yerinə

qayıdır. Teleutlar qutun bədəni tərək etməsinə “kut çıktı” (qut çıxdı) deyirlər. Qutun çıxmasının bədbəxtliyə gətirib çıxaracağına inanırlar. Hesab edirlər ki, əgər bu çıxış müvəqqətidirsə, bu, xəstəliyə, həmişəlikdirsə, ölümə səbəb olur. Bədəni tərək edən qutun ən böyük özəlliyi odur ki, o, dərhal şər ruhların şikarına çevrilir (10, 40-41).

L.P.Potapov bildirir ki, “qut” kəlməsi qədim türk yazılarında, o cümlədən Orxon-Yenisey yazılarında da çox işlənən kəlmələrdən biri olub və eyni mənada işlənib (10, 33).

Türk xalqlarının milli təbabətində qorxunun və ümumiyyətlə nevropsixoloji xəstəliklərin aradan qaldırılmasına, eləcə də bir çox digər xəstəliklərin müalicəsində effektiv vasitə kimi ardıc bitkisindən də geniş istifadə edilir. Sərvkimilər fəsiləsinə daxil olan bu iynəyarpaqlı kol bitkisi həm müxtəlif dərmanların hazırlanmasında, həm də yandırıldıqda tüstüsü ilə şər ruhların qovulmasında effektiv vasitə hesab edilir. Bu barədə İ.Q.Qeorqi və İ.İ.Lepexinin verdiyi məlumatlardan belə məlum olur ki, onun tüstüsünün vasitəsilə bütün şər ruhların uzaqlaşdırıldığına, cadu və tilsimlərin neytrallaşdığına inanılmışdır (7, 107–108; 8, 73–75).

P.S.Pallasın yazdığına görə, başqırdlar yandırılan ardıcın tüstüsündən xəstə uşaqları şər ruhların təsirindən qurtarmaq, eləcə də evlərini cadugərlərin tilsim və seyrindən qorumaq üçün istifadə edərmişlər (14, 655). V.Z.Qumarovun topladığı materiallara əsasən, Ural türkləri sözügedən bitkinin meyvələrini qaynadar və suyunu sidiyini saxlaya bilməyən uşaqlara içizdirərdilər.

Z.Minibayevanın türkçarələrə istinadən yazdığına görə, qıcolmaya tutulub büzüşən və çırpınan adamı yalnız ardıcın köməyi ilə sağaltmaq mümkündür. Bunun üçün ardıc kolunun budaqlarının qaynadıldığı isti suda vanna qəbul etməlidir. Onu kiçik fasilələrlə, üç dəfə 10-15 dəqiqəliyə vannaya oturtmaq və içməyə isti süd vermək lazımdır. Alim şahidlərin sözlərindən çıxış edərək bildirir ki, qıc olan və ayaqları tutulan bir qızı hamama aparmış, yuxarıda təsvir edilən proseduradan keçirmiş və qız hamamdan evə özü, öz ayaqları ilə qayıtmışdır (12, 43).

Qeyd etmək lazımdır ki, Şərqi və Türk dünyasının böyük alimi Əbu Əli ibn Sina ardıcın keyfiyyətləri barədə müfəssəl məlumat verərək ondan dərman kimi istifadə etməyi tövsiyə etmişdir. O yazırdı ki, ardıcın meyvəsinin qaralana qədər qaynadılmasından və küncüt yağı ilə qarışdırılmasından alınan məhlulun qulağa damızdırılması karlıqdan xilas olmağa kömək edir. Alimin bildirdiyinə görə, əgər oynaqlardakı şiş və ağrılar xroniki hal alarsa, qurudulmuş ardıc meyvəsini götürüb üzərinə su əlavə etmək, xəfif odda qaralana qaynatmaq, sonra bu sudan 349 qram ayıraraq ona 100 qram küncüt yağı əlavə edilməlidir. Xəstə bu məhlulu kal üzümün şirəsi ilə birlikdə içməlidir. İbn Sina əsərinin başqa bir yerində isə belə yazır: “Yırtıq zamanı... sarımada ardıcın meyvəsindən, sərvinqoza və yarpaqlarından istifadə etmək olar”; “Dalaq sərtləşməsinin istənilən müalicəsi zamanı... içərisində ardıc meyvəsi və sərvinqozaları qaynadılmış sirkə verilir”. İbn Sina damaq xorası, mədə pozuntusu və qara ciyərdəki şişlərə qarşı da eyni bitkidən istifadə etməyi tövsiyə etmişdir (2, 349).

Türk xalqlarının xalq təbabətində müqəddəs hesab edilən bulaqların suyundan və gilli torpağından da bir çox xəstəliklərin, o cümlədən qorxunun fəsadlarının müalicəsində geniş istifadə edilməkdədir.

L.B.Çançibayevanın topladığı materiallardan göründüyü kimi, altaylılar “arjan” adlandırdıqarı bulaqlara müqəddəs yer kimi yanaşmışlar. Əslində onlar bulaqların özünə deyil, onların əyələrinə tapınırdılar. Mineral bulaqların müalicəvi əhəmiyyəti həmin əyələrin əməli hesab edilirdi. Arjanın ziyarət edilməsi üçün ən münasib vaxt yaz və payız mövsümləri hesab edilirdi (12).

Altay türkləri bulaq başındakı ağacların budaqlarına əski parçaları bağlayır, arjana isə metal sikkələr atırdılar. Ziyarət zamanı bəzi yasaqlara əməl etmək vacib idi. Məsələn, bulağın yaxınlığında torpağı qazmaq, kolları qırmaq, suyun keyfiyyətindən narazılıq etmək olmazdı. Əgər hər hansı bir ailənin bu və ya digər fərdi ölərdisə, həmin ailə natəmiz hesab edilir və onun üzvlərindən heç biri bir il ərzində bulaq başına gələ bilməzdi. Bu yasaqlara əməl etməyənlərin qəzəbə gələrək, xəstəliyə tutulacağına inanılırdı. Belə hesab edilirdi ki, sağalma müddəti və ya ümumiyyətlə sağalıb-sağalmamaq insanın günahının dərəcəsi ilə asılıdır. Bulağı ziyarət etdikdən sonra orada gördüklərini, o cümlədən yuxularını bir il ərzində başqalarına danışmaq yasaq idi. Bu adamlardan onların səhhətini soruşmaq da yasaqlardan biri idi (12, 153; 6, 67).

Q.Sayılov su ilə bağlı Zaqatalada qeydə alınan maraqlı adətlərdən birinə toxunaraq, R.Əliyevə istinadən bildirir ki, “Novruz bayramı günü səbh tezdən ağsaqqal biri yuxudan durub, heç kəslə danışmadan su başına gedər, əl-üzünü yuyar və həmin sudan gətirərək öz evinə, həyətinə, ailə üzvlərinə çiləyər ki, keçən ilin ağırlığını, kədərinə yuyub aparsın, gələni il ruzi-bərəkətli, aydın, rahat, firavan, uğurlu, ailəsinə isə

sağlam etsin” (2; 309, 15).

Azərbaycan türkləri inanırdılar ki, “Su çərşənbəsində çay qırağında, su üstündə qorxan adamın başından üç dəfə sağdan, üç dəfə soldan su atsan qorxusu keçər. Su çərşənbəsində qorxan adama cəftə suyu içirdirlər” (1, 54). B.Abdulla yazır ki, “axar su canlı və müqəddəs hesab olunub” (2, 163).

Belə hesab edilirdi ki, “İlin axır çərşənbəsində geje yarısı yuyunuf paklanannan sonra axar suyun qırağında oturuf, niyyətini ona danışsan, o niyyətinə çatarsan. Dərdini, ağrını, azarını suya söyləsən, su geje hamısını özü ilə aparar, – deyiflər” (8, 94).

A.Babək bu inancla bağlı ortaya maraqlı bir sual qoyur və onu cavablandıraraq yazır: “Bəs insan öz niyyətini suya kimin üçün danışır? Bu, maraqlı məsələdir. Burada əyələri xatırlamaq lazım gəlir. Niyyəti əyələrdən başqa kimə danışmaq olar ki?! Axı suların əyəsi var. Demək, axır çərşənbə gecəsi suyun sahibi insanı eşidir, onun niyyətlərini dinləyib, nəсібini verir. Su həm də insanın bütün ağırlıqlarını təmizləyir. Bununla yenə də təsdiq olunur ki, bu su ilkin-kosmoqonik sudur. Möcüzəlidir, insanın azar-bezarını götürür, sağlamlıq bəxş edir, onun arzularını yerinə yetirir” (3, 8).

Bu gün artıq Azərbaycanda qorxan adam üçün, demək olar ki, əski ovsunlar oxunmur. Əllə bir neçə dəfə onun başına və yerə toxunularaq ərəbcə “Bismillah” (Allahın adı ilə) deyilir. Əl hərəkəti isə, fikrimizcə, əski ovsunun icrası zamanı olduğu şəkildə qalmışdır və qədim “Qorxu sındırma” ovsununda yer alan aşağıdakı sözlərin hərəkətlərlə ifadəsidir:

“...Ayaq altından

Torpaq aldım,

Başın üstə,

Kölgə saldım...”

“Qorxu sındırma” ovsununu İslamın təsirinə daha çox məruz qalmış şəhərlərdə artıq dualar, yəni Qurani-Kərimdən seçilmiş bəzi ayələr və ya İslam mövzusunda olan deyimlər əvəz edir. Məsələn;

“Ya kafiyən min kulli şeyy. Və la yəkfı min kə şeyun fissəməvati vəl ərz. İkfını ma əhəmməni min əmrıd dunya vəl axirəh. Və səlli əla Muhəmmədin və alih” (4, 54).

Xalq təbabətində qorxuluqların aradan götürülməsi yolları (inanclar, dualar və başqa yollar) içərisində çildağın da özünəməxsus yeri və rolu vardır. “Çildağ - dağ deməkdir. İnsanı diksindirmək üçün bədənində dağ-yanar od basırlar. Deyilənə görə, insanın müəyyən nöqtələri var ki, həmin nöqtələrə od basanda bədən ayılır. Çildağ kürək nahiyəsində başlayıb, sinə, qollar, dizlər və ayaqlarda qurtarır” (4). Bu baxımdan o, Çin xalq təbabətində geniş istifadə edilən nöqtəvi massajı xatırladır.

İnsanın sağlamlığı baxımından inamın böyük rol oynadığını, yəni sağlam olduğuna inanan insanın bütün xəstəliklərdən uzaq ola biləcəyini söyləyən psixoloq Aynur Əlibəyli bildirir ki, “bir insan bu gün möhkəm xəstələnməyini düşünsə, onun bütün orqanizmi bu düşüncələrə tabe olur. Ən azından əhvalı pozulur, qanı qaralır, özünü pis hiss etməyə başlayır. Bütün bunlar sırf inancla bağlıdır. Yəni insan nəyə özünü daha çox inandırarsa, o da baş verir. Bəzən qarşılaşdığımız hadisələrdən qanımız qarala bilir. Belə anlarda qorxu, nəzər və bu kimi şeylər aqlımıza gəlir. Düşünürük ki, yəqin nədənsə qorxmuşuq və ya kiminsə bəd nəzəri ilə qarşılaşmışıq. Əslində isə bu bizim mənfi düşüncələrimizin nəticəsində bədənimizə yığılan mənfi enerjidir”. Onun sözlərinə görə, “bəzi insanlar elə düşünür ki, çildağ, nəzərçi kimi el təbibçiləri onları sağaltmağı yaxşı bacarır. Bu səbəblə də onlara müraciət edirlər.

Xalq arasında müxtəlif xəstəliklərin aradan qaldırılmasında müxtəlif pir və ocaqların xüsusi rol oynadığına inam da geniş yayılmışdır. Bu baxımdan qorxunun aradan aparılması da istisna deyil. Quba rayonu ərazisindəki pirlərlə bağlı materialları araşdırarkən kimyə-tütyə ilə bağlı mətnlərə xüsusi diqqət yetirən tədqiqatçı X.Məmmədova sözügedən mövzu baxımından maraqlı bir mətn təqdim etmişdir: “Daha çox cavan oğlan-qızdər gələdi bu pirin üstünə. Soram müceyir hamısına tütyə (tütyə-tütya-pir üstündən torpaq götürülür və bulağın suyu ilə qabda qarışdırılır) icirtedi. Tütyəni başa-kürəyə, əl-ayaqlara da sürtellər ki, qorxuluğ və xəstəliy varsa, cannan cıxsın” (15, 90).

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005, 208 s.

Azərbaycan folkloru antologiyası. IX cild. Gəncəbasar folkloru / tərtib edənlər İsmayılov H., Quliyeva R. Bakı: Səda, 2004, 522 s.

Babək A. Azərbaycan folklorunda su stixiyası ilə bağlı inanclar. Avtoref. ... filol. üzrə fəlsəfə d-ru elmi dərəcəsi almaq üçün. Bakı: AMEA Folklor İnstitutu, 2012, 25 s.

Nəğmələr, inanclar, alqışlar. Bakı: Yazıçı, 1986, 216 s.

Seyidov M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaunaqları. Bakı: Yazıçı, 1983, 326 s.

Алексеев Н. А. Ранние формы религии тюркоязычных народов Сибири. Новосибирск: 1980, с. 136–137

Георги И. Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов и их житейских обрядов. СПб., 1799

Лепехин И. И. Дневные записи путешествия по разным провинциям Российского государства в 1770 г. СПб., 1802. ч. 2.

Кустова, Ю.Г. Ребенок и детство в традиционной культуре хакасов. СПб., 2000, 159 с.

Потапов Л. П. Алтайский шаманизм. Ленинград: Наука, 1991, 321 с.

Таğıyeva R. Azərbaycanın xalq tətbiqi sənətində qoruyucu simvollar. Təsviri və dekorativ - tətbiqi sənət məsələləri // http://www.azcarpetmuseum.az/Az_xalq_tetbiqi_simvollar.pdf

Минибаева З. И. Традиционная медицина // Курганские башкиры. Уфа: 2002

Валеев Ф.Т. Алтайские этнические элементы у западносибирских татар // Этнография народов Алтая и Зап. Сибири. Новосибирск: Наука, 1978, с.104-123

Паллас П.С. Путешествие по разным провинциям Российского государства. СПб., 1809

Məmmədova X. Quba pirləri: Funksional təsnifat və inanc sistemi // “Dədə Qorqud” dərgisi. Bakı: № 2, 2010

Açar sözlər: xalq, təbabət, qorxu, yuxu, milli, müqəddəs, metod

Key words: folk, medicine, fear, dream, national, sacred, method

Ключевые слова: народ, медицина, страх, мечта, народный, сакральный, метод.

Пути преодоления страха в народной медицине

Резюме

В статье говорится о проблеме в целях устранения страхов, «гут токме» метода лечения и использования растения, «можжевельника» в качестве эффективного средства лечения. В то же время вода из источников, которую турецкий народ считал священной, использовалась для лечения этой болезни, и это не случайно, что это лечение было отражено до вторника. Праздник Навруз - один из наших древних праздников. В памяти нашего народа особое место занимает вера «чилдаг», а также вера в колдовство, экзорцизм и священные места.

Ways of overcoming fear in folk medicine

Summary

In the article it is said about the solution ways to eliminate sleep, believes, quackeries in folk medicine. In order to eliminate fears, the treatment method of “gut tokme” and the usage of the plant “juniper” as the effective means of treating many diseases in the national medicine of the Turkish people are widespread. At the same time, the water of the springs which was considered sacred by the turkish nations had been used in the treatments of the after-effects of the fear illness. It is no coincidence that this treatment has been reflected in the pre-Tuesdays of Novruz holiday which is one of our ancient holidays. There is a special place of the belief “childag”, as well as the believe of witchcraft, sorcery, exorcism and sacred places in the memory of our people.

Rəyçi: Ağaverdi Xəlilov Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru